

Nekropolie i miejsca pamięci w regionie kujawsko-pomorskim

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

REGION KUJAWSKO-POMORSKI W PRZESZŁOŚCI

Nekropolie i miejsca pamięci w regionie kujawsko-pomorskim

pod redakcją
Waldemara Rozyńskiego
Małgorzaty Strzeleckiej
Michała Targowskiego

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Toruń 2014

Recenzent

dr hab. Piotr Oliński

Projekt okładki i opracowanie graficzne

Monika Pest

Na okładce fotografia Małgorzaty Litwin

Na stronach działowych fotografie Małgorzaty Litwin (s. 99)
i Radosława Nałaskowskiego (s. 13)

Opracowanie redakcyjne i korekta

Mirosława Buczyńska

ISBN 978-83-231-3244-8

© Copyright by Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Mikołaja Kopernika

Toruń 2014

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersytetu MIKOŁAJA KOPERNIKA

Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. (56) 611 42 95, fax (56) 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Reja 25, 87-100 Toruń
tel./fax (56) 611 42 38
e-mail: books@umk.pl

www.wydawnictwoumk.pl

Druk i oprawa: Wydawnictwo Naukowe UMK
ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. (56) 611 22 15

Spis treści

Wstęp / 9

Część historyczna

Krzysztof Kwiatkowski

Pamięć kulturowa (i miejsca pamięci?) związana z przeszłością średniowieczną i wczesnonowożytną we współczesnym (administracyjnym) regionie kujawsko-pomorskim | 15

Sylwia Grochowina

Eksterminacja mieszkańców Pomorza Gdańskiego podczas II wojny światowej i związane z nią miejsca pamięci (na przykładzie Torunia i powiatu toruńskiego) | 55

Magdalena Niedzielska

Cmentarze jako miejsca niepamięci | 75

Witold Konopka

Przeniesienie kaplicy Matki Bożej Częstochowskiej jako przykład walki o „miejsca pamięci” w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej | 91

Część metodyczna

Dariusz Chrobak

*Nekropolie i miejsca pamięci na ziemi dobrzyńskiej
i ich wykorzystanie w pracy wychowawcy i nauczyciela historii
Szkoły Podstawowej im. K. K. Baczyńskiego w Czernikowie* / **101**

Magdalena Bilka-Ciećwierz, Rafał Kurzępa

*Pamięć o nauczycielach i uczniach wrocławskiej szkoły
im. ks. J. Długosza u potomnych. Miejsca pamięci
a kształtowanie postaw obywatelskich młodzieży* / **115**

Łukasz Mysza

Fordońska Dolina Śmierci w edukacji historycznej / **127**

Arkadiusz Kierys

*Na ratunek pamięci – prace renowacyjne i konserwatorskie
na toruńskich cmentarzach* / **143**

Mateusz Głowacki

*Kujawskie miasteczko wobec „lokalnych świętych”. Miejsca pamięci
w Osięcinach poświęcone Błogosławionym Męczennikom* / **159**

Szymon Wiśniewski

*Ocalić od zapomnienia. Cmentarze i miejsca pamięci
regionu golubsko-dobrzyńskiego – współpraca szkół, instytucji
i organizacji społecznych* / **177**

Anna Zglińska

O społecznym ratowaniu cmentarzy – projekt „Tak trzeba” / **183**

Michał Wiśniewski

*O społecznym ratowaniu cmentarzy – projekt „Lapidaria –
zapomniane cmentarze Pomorza i Kujaw”* / **193**

Spis treści

Radosław Nalaskowski

Cmentarz ewangelicki w Lulkowie i jego dawni opiekunowie / **203**

Aleksandra Jachimek

*Miejsca upamiętnienia żołnierzy podziemia niepodległościowego
w województwie kujawsko-pomorskim* / **213**

Waldemar Rozynkowski

*Ślady pamięci o papieżu Janie Pawle II w województwie
kujawsko-pomorskim* / **225**

Wstęp

Ożywienie ruchu regionalnego, jakie nastąpiło w Polsce po 1989 r., a także przeprowadzone w 1999 r. reformy, strukturalna i programowa systemu oświaty oraz podziału administracyjnego, postawiły przed różnymi środowiskami w regionach wiele problemów do perspektywicznej realizacji. Sformułowane ćwierć wieku temu wyzwania z biegiem lat nie tracą nic na swojej aktualności. Współcześnie ciągle wzrasta zapotrzebowanie zarówno na poznanie dziejów lokalnych i popularyzowanie wiedzy o przeszłości własnego regionu, który w przypadku Kujawsko-Pomorskiego ma niełatwą do zrozumienia specyfikę, gdyż w swoich administracyjnych granicach połączył obszary kilku różnych krain historycznych – ziemi chełmińskiej i dobrzyńskiej, Krajny, Kujaw, Pomorza Gdańskiego i Wielkopolski, jak i na animowanie zajęć edukacyjnych przez rozmaite instytucje oświatowo-kulturalne, a także prowadzenie atrakcyjnych lekcji historii poświęconych problematyce regionalnej na wszystkich etapach kształcenia szkolnego. Poszukiwanie i upowszechnianie śladów dziedzictwa materialnego i intelektualnego regionu pozostaje dla wielu środowisk, historyków, metodyków oraz nauczycieli, ciągle ważnym wyzwaniem merytorycznym, dydaktycznym, a przede wszystkim wychowawczym. Ślady te zaprowadzić nas muszą niewątpliwie do miejsc, w których współcześnie w różnej formie upamiętniamy osoby lub ważne wydarzenia z przeszłości.

Ochrona i ratowanie od zapomnienia pamiątek dziedzictwa kulturowego regionu kujawsko-pomorskiego, ale także poszukiwanie nowych atrakcyjnych form upamiętniania śladów z przeszłości stały się pretekstem do kolejnego spotkania historyków, dydaktyków historii i wiedzy o społeczeństwie, nauczycieli i pasjonatów, którego pokłosiem jest niniejsza publikacja.

Problematykę nowego spojrzenia na rolę, jaką obecnie mogą odgrywać miejsca pamięci, rozpatrywano w szerokim międzynarodowym kontekście. W latach 80. XX w. stała się ona bowiem zagadnieniem niezwykle popularnym wśród przedstawicieli różnych dyscyplin humanistycznych, zwłaszcza wśród historyków i socjologów. Potocznie „miejscem pamięci” określano wówczas niemal wszelkie formy obecności przeszłości we współczesności. Pod pojęciem tym rozumiano także wspomnienia obecne w danej zbiorowości stanowiące składnik niezbędny dla własnej identyfikacji oraz do określania tożsamości indywidualnej i zbiorowej. Francuski socjolog i historyk Pierre Nora już na początku lat 70. postulował konieczność badań nad „miejscami pamięci”, które rozumiał jako zinstytucjonalizowane formy zbiorowych wspomnień o przeszłości. W jego przekonaniu „miejscem pamięci” mogło być: archiwum, muzeum, cmentarz czy pomnik bohatera, jak i mieszkanie prywatne, w którym spotykali się ludzie, by obchodzić rocznice ważnych dla siebie wydarzeń z przeszłości; miejsce w dosłownym tego słowa znaczeniu, w którym różne społeczności – naród, grupa etniczna, partia – wyrażały swoje wspomnienia lub uważały je za nieodłączną część swojej osobowości. P. Nora daleki był od formułowania precyzyjnych definicji, gdyż to, co nazywał „miejscem pamięci”, trafniej można byłoby określić miejscem wspomnień lub miejscem, w którym wspomina się ludzi i przeszłość. W jego spostrzeżeniach chodziło jemu raczej o uświadomienie bogactwa strategii badawczych, które mogą być zastosowane przy zagłębianiu różnych form obecności przeszłości w teraźniejszości.

Współcześnie optymalne wykorzystanie „miejsc pamięci” daje nauczycielom różnych przedmiotów nowe szersze możliwości dydak-

tyczne. W procesie edukacji szkolnej za „miejsca pamięci” przyjąć można także teksty kultury, pieśni, księgi i in. oraz poddawać je interpretacjom, uświadamiając uczniom zmienność odczytywania i komentowania analizowanych tekstów kultury w różnym czasie oraz w określonych warunkach historycznych. Kontakt z „miejscem pamięci” stwarza bowiem zarówno dla ucznia, jak i dla nauczyciela, atrakcyjne okoliczności do odkrywania w środowisku naturalnym znaczenia i rozumienia kodów kulturowych czy językowych, charakterystycznych dla określonych społeczności lokalnych.

Niniejsza publikacja stanowi kontynuację bogatej polskiej tradycji, w której toruńscy historycy, badacze dziejów regionu kujawsko-pomorskiego, popularyzując najnowsze wnioski ze swoich badań, podejmują dyskusję z praktykami, metodykami i nauczycielami w celu poszukiwania jak najlepszych sposobów upowszechniania dorobku naukowego w praktyce szkolnej oraz życiu codziennym społeczności lokalnej. W części pierwszej badacze epoki średniowiecza oraz XIX i XX w. skoncentrowali swoją uwagę na przedstawieniu problematyki „miejsc pamięci” z perspektywy obiektów średniowiecznych regionu, toruńskich nekropolii oraz miejsc związanych z eksterminacją mieszkańców Pomorza Gdańskiego podczas II wojny światowej. Na część drugą złożyły się teksty napisane przez nauczycieli, przyczynki badawcze autorstwa młodych historyków oraz wypowiedzi osób społecznie zaangażowanych w ochronę cmentarzy w regionie kujawsko-pomorskim. Poruszono w nich wiele aspektów związanych z rolą, jaką nekropolie mogą pełnić w edukacji historycznej i obywatelskiej oraz w procesie wychowawczym we współczesnej szkole. Autorzy wskazali też konkretne przykłady działań realizowanych na terenie województwa kujawsko-pomorskiego z udziałem młodzieży szkolnej, których celem jest inwentaryzacja, konserwacja lub wręcz ocalenie lokalnych nekropolii i miejsc pamięci. Zwrócono również uwagę na formy upamiętniania osób i wydarzeń związanych z przeszłością regionu. Ważnym problemem, który przewija się we wszystkich wystąpieniach, była rola, jaką uczniowie wraz z opiekunami mogą odegrać w ochronie miejsc pamięci, a także znaczenie

tego rodzaju działań dla kształtowania postawy szacunku wobec przeszłości, w tym śladów pozostawionych w regionie przez ludzi różnych wyznań i narodowości.

Zainicjonowana dyskusja skończyła się konstatacją, że w polskiej rzeczywistości oświatowo-kulturalnej dominuje, niestety, tradycyjne rozumienie pojęcia „miejsca pamięci” jako miejsca martyrologii, walki i męczeństwa. Oficjalne instytucje państwa, czy też odpowiednie organy władz samorządowych dbają o miejsca ważnych wydarzeń historycznych i obiekty związane z walką i męczeństwem; troszczą się także o upamiętnienie dorobku wybitnych ludzi regionu, ale problem wykorzystania tych miejsc, poprzez nadanie im nowych funkcji społecznych, dla zdobywania w nowatorski sposób wiedzy o przeszłości wymaga jeszcze wielu przewartościowań w świadomości Polaków oraz aktywnych działań różnych instytucji społecznych. Ochrona i ratowanie śladów przeszłości to jedno, a animowanie działań wokół tych miejsc to ciągle aktualne wyzwanie dla pracowników wielu instytucji kulturalno-oświatowych, które pozostaje przestrzenią do zagospodarowania.

Inicjatywa popularyzowania wiedzy o przeszłości naszego regionu oraz podejmowania kolejnych dyskusji w celu poszukiwania miejsca dla historii regionalnej we współczesnym systemie edukacji historycznej będzie przez nas kontynuowana. Mamy nadzieję, że znajdzie ona odzwierciedlenie w kolejnych publikacjach poświęconych analizowanym zagadnieniom.

*Waldemar Rozynkowski
Małgorzata Strzelecka
Michał Targowski*

Część historyczna